

You have downloaded a document from
RE-BUŚ
repository of the University of Silesia in Katowice

Title: Konceptualizacja GNIEWU na przykładzie ŻÓŁCI w języku czeskim i polskim

Author: Lubomír Hampl

Citation style: Hampl Lubomír. (2022). Konceptualizacja GNIEWU na przykładzie ŻÓŁCI w języku czeskim i polskim. "Bohemistyka" Nr 1 (2022), s. 56-72, doi 10.14746/bo.2022.1.4

Uznanie autorstwa - Bez utworów zależnych Polska - Ta licencja zezwala na rozpowszechnianie, przedstawianie i wykonywanie utworu zarówno w celach komercyjnych i niekomercyjnych, pod warunkiem zachowania go w oryginalnej postaci (nie tworzenia utworów zależnych).

UNIwersYTET ŚLĄSKI
W KATOWICACH

Biblioteka
Uniwersytetu Śląskiego

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

Konceptualizacja GNIEWU na przykładzie ŽŮLCI w języku czeskim i polskim

Myśli pozostają mniej więcej w tym samym stosunku do mózgu, co żółć do wątroby lub mocz do nerek.

Karl Vogt

Mózg produkuje myśli tak jak wątroba żółć.

Karl Vogt

Keywords: bile, conceptualisation, linguistic worldview, emotions and feelings, anger, metaphor and phraseology

Słowa kluczowe: żółć, konceptualizacja, językowy obraz świata, emocje i uczucia, gniew, metafora i frazeologia

Abstract

The analysis showed that from the linguistic point of view, the name bile, Polish *žółć*, Czech *žluč* is one of the basic determinants of feelings, focusing especially on the conceptualized ‘anger’, but also on ‘irritation’, ‘rage’, ‘wrath’, ‘indignation’, ‘nervousness’, ‘madness’ and ‘fury’. The cognitive concept was presented that the feeling of anger is understood as a certain process that begins at a certain moment, then develops and then ends. This process is influenced by temperature and pressure. After the outbreak, you no longer control your feelings. All these steps are referenced using the appropriate verbs in the text. Three important statements have been proven that: the experiencer’s body is a container for the physiological effects of anger; that the conceptualization of feelings is related to the embodiment of thought, and that we think and speak with metaphors, which are linguistic concepts. The conducted analysis showed that the Czech stock of broadly understood phraseological relations with the lexical component bile Polish *žółć*, Czech *žluč* shows numerous similarities and similarities with the Polish language (due to the typologically and genetically close linguistic affinities), although there are few exceptions to this rule.

Analiza wykazała, że z punktu widzenia lingwistyki nazwa *žólč* czes. *žluč* jest jednym z podstawowych wykładników do określania uczuć, koncentrując się zwłaszcza na konceptualizowanym 'gniewie', ale i na 'złości', 'irytacji', 'wściekłości', 'rozdrażnieniu', 'oburzeniu', 'zdenerwowaniu', 'szale' i 'furi'. Przedstawiono koncepcję kognitywną, że uczucie gniewu rozumiane jest jako pewien proces, który zaczyna się w jakimś określonym momencie, następnie rozwija się i później kończy. Na ten proces ma wpływ temperatura i ciśnienie. Po wybuchu człowiek już uczuć nie kontroluje. Wszystkie te etapy przytoczono przy użyciu odpowiednich czasowników w tekście. Udowodniono trzy ważne stwierdzenia, że ciało (*expericera*) jest pojemnikiem dla fizjologicznych efektów gniewu; że konceptualizacja uczuć jest związana z ucieleśnieniem myśli oraz że myślimy i mówimy metaforami, które są ujętymi pojęciami. Przeprowadzona analiza pokazała, że czeski zasób szeroko pojmowanych związków frazeologicznych z komponentem leksykalnym *žólč* czes. *žluč* wskazuje liczne podobieństwa i zbieżności z językiem polskim (ze względu na typologicznie i genetycznie bliskie pokrewieństwa językowe), chociaż zdarzają się od tej reguły nieliczne odstępstwa.

Leksem *žólč* czes. *žluč* w niniejszym artykule posłuży nam jako jeden z wykładników do określenia uczuć. Skoncentrujemy się na konceptualizacji GNIEWU włącznie z ich różnorodnie pojmowanymi grupami leksykalnymi, które są językowo zróżnicowane pod względem intensywności i głębokości (por. Mikołajczuk 2001, s. 124), tj.: mogą dotyczyć zarówno 'gniewu', ale i 'złości', 'irytacji', 'wściekłości', 'rozdrażnienia', 'oburzenia', 'zdenerwowania', 'szalu', 'furii'. Język emocji odnosi się do szerokiego zakresu zjawisk, ponieważ chodzi zarówno o wyrażenia językowe/werbalne stanów emocjonalnych (nazywanie ich za pomocą języka), jak i niewarbalne, a ponadto obejmuje on dodatkowo m.in. znaczenia metaforyczne (Gawda 2018, s. 11). Analizowana jednostka leksykalna wyrażana przez nazwę *žólč*, czes. *žluč* nie jest niczym innym, jak wynikiem subiektywnego spojrzenia człowieka na otaczający go świat. Przenośne znaczenie – jak zaznacza Tabakowska (1995, s. 95) – jest równoznaczne z konceptualizacją, czyli z doświadczeniem umysłowym, tworzeniem subiektywnej struktury pojęciowej odpowiadającej naszemu widzeniu świata. Znaczenie nazwy uczucia jest przy tym założeniu opisywane jako językowy obraz tego uczucia.

Žólč, a raczej *woreczek žólciowy* (podobnie jak inne organy ciała ludzkiego, np. *wątroba* czy *serce*) pełni funkcję, umownie powie-

dziawszy, regulatora krążenia płynów w organizmie (np. krwi lub innych soków) i bierze (językowy) udział w życiu uczuciowym człowieka. Woreczek żółciowy włącznie z wątrołą wbudowany jest w układ krwionośny i stany emocjonalne mają wpływ na jego funkcjonowanie, co zostało odpowiednio przeniesione i jest dobrze uwidocznione w sferze związków frazeologicznych.

Žółč (łac. *bilis, fel*) czes. *žluč* ‘sok trawienny wydzielany przez wątrołę kręgowców’ (Dunaj 2001, s. 902 i Dereň, Polański 2009, s. 693); ‘*žlutozelený tekutý hořký výměšek jater*’ (Filipec, Daneš, Mejstřík 2005, s. 591; SSČSČ 2011, s. 1057).

W tym miejscu wato byłoby dodatkowo przytoczyć dwa wyrazy, zawierające w podstawie słowotwórczej czeski kořen *žluč*, czyli *žluč-ník*¹ a *žluč-ovod*². Nadmienić jednak trzeba, że te dwie nazwy somatyczne znajdują się na odległych peryferiach używalności związków frazeologicznych i stosowane są wyłącznie marginalnie lub wcale.

W czeskim zasobie związków frazeologicznych spotykamy się z następującymi zwrotami porównawczymi, z których dowiadujemy się, że przedstawiana *žółč*³ jest ‘zdecydowanie odrażająco gorzka’ i ‘wstrętna w smaku’, por.: *být hořký jako žluč* (Čermák, Hronek 2009, s. 418), *být hořký jako zeměžluč*⁴ ‘být velmi odpudivě hořký’ (SČFIP 2009, s. 406).

¹ *Woreczek żółciowy* (łac. *vesica fellea*) czes. *žlučník* ‘pęcherzyk żółciowy, miejsce gromadzenia się żółci w wątrobie’ (Dunaj 2001, s. 791); ‘*organ podobný váčku v těle některých obratlovců, obsahující žluč*’ (Filipec, Daneš, Mejstřík 2005, s. 591; SSČSČ 2011, s. 1057).

² *Drogi żółciowe* czes. *žlučovod* ‘vývod žlučníku’ (Filipec, Daneš, Mejstřík 2005, s. 591), czyli ‘trubice v játrech odvádějící žluč vytvořenou játry do střeva’ (SSČSČ 2011, s. 1057).

³ Dotyczy to w komunikacji językowej przedmiotów czy czynności porównywalnych, takich jak np. jedzenie, picie itd., ale znaczenie to może być przeniesione także na człowieka.

⁴ Czeski wyraz *zeměžluč* to roślina z rodziny goryczkowatych (*Centaurium*) pol. *centuria*. W Polsce i w Czechach występują trzy gatunki: pospolita, nabrzeżna i nadobna – czes. *okolikatá, pobřežní, spanilá*. *Zeměžluč* to ‘léčivá bylina s hořkými

W tym ostatnio wymienionym czeskim leksemie *zeměžluč* dochodzi do podwojonej g r y j ę z y k o w e j: *ze-mě-žluč* [dosł. ze mnie żółć], czyli proces wydalania żółci na zewnątrz lub *země-žluč*, tj. żółć samej (Z)ziemi.

Z punktu widzenia etymologicznego interesująca nas nazwa *žółč* wywodzi się z jej barwy, por.: *žluč je pojmenována podle své žlutozelené barvy* (Rejzek 2001, s. 750). Chodzi o wyraz ogólnosłowiański pol. *žółč*, ros. *желчь*, bułg. *желчка*, białorus. *жочыць*, ukr. *жовч*, serb. *жуыч*, chor. *žuč*, słoweń. *žolč*, słow. *žlč*, starsłowiański *zľčьb*. Prasłowiański wyraz **zľčьb* jest spokrewniony z lot. *žults*, lit. *tulžis* (przez przestawienie **žultis*), niem. *Galle*, ang. *gall*, łac. *fel*, grec. *χόλος, χολή* [*chólos, cholē*] tegoż samego znaczenia. Są to derywowane wyrazy pochodne od indoeuropejskiego **ghel-* (dla Słowian *ghel-*) wskazującego na kolor ‘zielony’, ‘żółty’. Natomiast *Słownik etymologiczny języka polskiego* (Malmor 2010, s. 445) zaznacza, że chodzi o żółtobrunatną wydzielinę i w staropolszczyźnie wyraz ten określał ‘substancję o gorzkim smaku, gorycz’. Podobnie wyrażał się Brückner (1927/1993, s. 665). Leksem ten pochodzi od psłow. **zľčьb* ‘żółć’ utworzonego od pie. pierwiastka **g^hel-* ‘błyszczyć, lśnić, żółty, zielony’, który do psłow. przeszedł po rozwoju fonetycznym: **g^hl-k-* > **zľlkĩ* > **zľčьb*. Głoski [ž] i [č] występujące w polskim wyrazie są wtórne.

Od dawna powszechnie sądzono, że od żółci zależy gniewne usposobienie nie tylko człowieka, lecz także zwierząt⁵. Wykładnikiem

listy a sytě růžovými kvitky’ (Filipec, Daneš, Mejstřík 2005, s. 564). W języku czeskim – z punktu widzenia struktury tego leksemu – mamy do czynienia ze zrostem leksykalnym i wyprofilowaną goryczą właśnie w postaci opisywanej żółci, z czym nie spotykamy się w języku polskim. W celu przywołania gorzkości można także użyć synonimicznego określenia, również z gałęzi botaniczno-zielarskiej: czes. *být hořký jako pelyněk*. *Zeměžluč* cieszy się dobrą opinią cudownej rośliny z doskonałymi efektami leczniczymi przy schorzeniu żołądka, woreczka żółciowego, trawienia i układu krwiotwórczego.

⁵ Wyjątek stanowiły gołębie i synogarlice (por. Kobieliuś 2002, s. 404–405). Łagodność gołębi uzasadniono brakiem w ich organizmie żółci. U tych ptaków żółć nie mogła wzrastać, jak u człowieka dobrej woli.

ujęzykowania obrazu świata są przede wszystkim wyrazy, które słuszenie uznaje się za kwalifikatory doświadczeń społecznych. Są one wyodrębniane dzięki kategoryzacji i dzielone na elementy rzeczywistości wedle wiedzy i aktualnych potrzeb ludzi. Ponieważ powszechnie uważa się, że *zółć* jest gorzkiego smaku, to zgodnie z naszym mentalnym doświadczeniem prezentowana metaforycznie gorycz kojarzona jest ze ZŁEM. Natomiast zaś przeciwieństwem nadmienionej goryczy, jest słodkość, czyli w alegorycznym słowa znaczeniu ‘dobro’, por. czeskie i polskie skonwencjonalizowane porównania, gdzie SŁODKOŚĆ wyrażana jest przez pryzmat leksemów *cukier* i *miód*, a ZŁOŚĆ tylko przez *zółć*: pol. *cukier na języku, zółć w sercu, miód w ustach, zółć w sercu*; czes. *med v ústech, žluč v srdci* (<http://virtualnicajovna.blog.cz/0611/svetova-moudra-v>), pol. *kto ma zółć w ustach, temu wszystko gorzkie*, czes. *kdo má žluč v ústech, tomu je všechno hořké*.

W języku czeskim istnieje jeszcze jedno przysłowie, por.: *Na sud žluče se nechytne nikdo, ale na kapku medu nalákáš roj včel*.

Domena gorzkiego smaku i gorzkości za pośrednictwem wartościowania i właściwego pojmowania *zółci* została przeniesiona na domenę ludzkiego zachowania i charakteru jako symbolu ogólnie pojmowanego GNIEWU, IRYTACJI, ZŁOŚCI, WŚCIEKŁOŚCI, ROZDRAŻNIENIA, SZAŁU, FURII i pokazuje cechy człowieka, stany psychiczne, emocje oraz ludzkie uczucia, które bogato odzwierciedlone są w sferze frazeologii i idiomatyki, por. wybiórcze przykłady językowe: czes. *x je hořký jako žluč* ‘być w złym humorze’, *x je protivný jako žluč* ‘być wstrętnym, odrażającym’, *x je prosáklý žluči* ‘być przesiąkniętym gniewem’, pol. *x wylał na y całą swą zółć* ‘wyladować cały swój gniew/gorycz’, *x zalał się zółcią ze złości*.

Zgodnie z teorią kognitywną można przedstawić inne przykłady używane w języku polskim i czeskim, w których ciało (*experientera*) jest pojemnikiem dla fizjologicznych efektów gniewu, gdzie przenośnie wypowiedziane zostały pretensje i zale oraz miało również miejsce wyladowanie gniewu, irytacji i złości. Temperament człowieka jest zależny od dwóch substancji cielesnych: KRWI i ŻÓŁCI.

Największy wpływ na sytuację emocjonalną ma ich temperatura i ciśnienie, co dobrze widać na poniżej zaprezentowanych przykładach językowych⁶, por.: pol. *zólć się komuś ulala* ‘ktoś pozłościł się na kogoś’, *zólć kogoś zalewa* ‘ktoś się złości’ (Müldner-Nieckowski 2003, s. 960), *zólć się w kimś burzy* ‘ktoś się irytuje’ (Kita, Polański 2002, s. 331), *zólć burzy się w x-e*, *zólć się w kimś gotuje* ‘ktoś jest bardzo zły’ (Sobol 2008, s. 413), *zólć się w kimś wzbiera* ‘ktoś jest rozgniewany, wzburzony’, *zólć kogoś zalewa* ‘ktoś się złości, gniewa, irytuje’, *zólć w x kipi* ‘ktoś jest oburzony, zgryźliwy’, *zólć gotuje się w x-e*, *zólć wrze w x-e ze złości*, *zólć przewraca się w kimś*, *napoić kogoś zółcią* ‘wywołać w kimś gniew’, ‘rozłościć kogoś’; czes. *žluč mu překypěla hněvem* ‘ktoś jest rozwścieczony’, *žluč mu přetekla hněvem* ‘ktoś się denerwuje’, *bouřit komu/někomu žluč*, *dráždít někomu žluči*, *x-ovi vzteky vzkypěla žluč* ‘ktoś staje się silnie rozdrażniony, oburzony’, *div mu žluč nepukla zlostí*, *rozlila se/rozlévá se žluč v kom* [dosł. rozlała się, rozlewa się w kimś zólć], *vylit si/vylévat si žluč na kom/čem* ‘wyładować swój gniew’, *zdvihnout žluč komu*, *zvednout/zvedat někomu žluč* ‘silně někoho rozčilit’ – ‘mocno kogoś zdenerwować’, *pohnout/hnout někomu žluči* (por. Orłoś 2009, s. 667), *hýbat/hnout někomu žluči* ‘rozniewać kogoś’, *zahýbat někomu žluči* ‘rozdrażnić, uruchomić kogoś’, *zamíchat někomu žluči* ‘poirytować’ (Mokienko, Wurm 2002, s. 657–658), ale w języku polskim używa się najczęściej zwrotów: *poruszyć komuś zólć* lub *poruszyć w kimś zólć*, mając na myśli ‘irytację, złość i gniew’, co możemy zastąpić innymi bliskoznacznymi pojęciowo frazeologizmami, por.: pol. *wzburzyć w kimś krew* lub *napsuć komuś krwi*, czes. *pohnout/zahýbat někomu žluči* ‘doprowadzić kogoś do silnego rozdrażnienia’, *zamíchat někomu žluči* ‘wywołać w kimś (gwałtowne i silne) zdenerwowanie’.

Teresa Orłoś (2009, s. 667) odnośnie do wyżej wymienionego czeskiego frazeologizmu *hnout/pohnout někomu žluči* wyjaśnia, że

⁶ Na pobudliwość wpływają w dużym stopniu substancje cieleśne, takie jak krew i zólć. Ich temperatura oddziałuje na zachowanie człowieka, jego opanowanie, spokój, gwałtowność czy wybuchowość itd.

w języku polskim owa semantyka pojmowana jest w kategorii ZDENERWOWAĆ KOGOŚ lub ROZWŚCIECZYĆ KOGOŚ i mogą być naturalnie używane również następujące określenia frazeologiczne, w których zamiast konceptualizowanej *zólci* wyprofilowana jest GORĄCZKA lub CIŚNIENIE, traktowane jako ucieleśnienie uczuć w języku, por.: *doprowadzić kogoś do białej gorączki, podnieść komuś ciśnienie*.

Autorka *Velkiego česko-polského frazeologického slovníka* proponuje dalej, by używać także w języku czeskim synonimicznego frazeologizmu: *zpěnit někomu krev* (ale już bez ekwiwalentu cieczy somatycznej, tj. *zólci*, zastępując ją życiodajnym płynem, tj. *krví*, a to w dodatku spienioną, czyli rozburzoną).

Zaś w *Česko-polskim frazeologickim slovníku* (por. Mrhačová, Bałowski 2009, s. 115) nadmieniony frazeologizm *pohnout někomu žluči / zvednout někomu žluč* tłumaczą autorzy na język polski z kwalifikatorem potoczności jako *poruszyć komuś/w kimś zółć*. Trafnie jednak zaznaczają, że w języku czeskim chodzi o ważne znaczenie ‘rozzuřit’⁷, czyli jako wyższe stadium stopnia zdenerwowania „emocjonalno-uczuciowego”, tj. ‘rozjuszyć, rozwścieczyć, rozbestwić’ (Siatkowski, Basaj 1991, s. 673). Zaznaczają także, że zdecydowanie rzadziej pod względem frekwencyjności używany jest frazem: *rozlila se mu žluč* ‘rozzuřil se’, który w języku polskim ma przestarzałą formę: *zółć mu się ulala*.

Ze wszystkich tych przytoczonych przykładów wynika, że w języku potocznym możemy użyć przekleństwo (czes. *zakletí* nebo *na-dávku*), które kojarzone jest wyłącznie z cechami negatywnymi: pol. *niech go zółć zaleje!* – czes. *ať ho trefí šlak!* (Mrhačová, Ponczová 2004, s. 406).

⁷ Chodzi tutaj o skrajny GNIEW, określane mianem wściekłości, furii, pasji. Konceptualizowany jest jako SIŁA doprowadzająca płyny w organizmie człowieka do tak wysokiej temperatury i ciśnienia, że ciało jest w przenośni pojemnikiem na uczucia, które wybuchają. Mamy również do czynienia z ruchem w poziomie, tzw. RUCH WSZERZ powodujący wzrost ciśnienia w pojemniku, a w konsekwencji eksplozję na zewnątrz. O podwyższonym ciśnieniu świadczą czasowniki przestrzeni

Również KOLORYSTYKA, a zwłaszcza paleta odcieni „żółtości”⁸ (w polskim) i „zieleni” (w czeskim i polskim), ma wiele wspólnego z żółcią, a w przeniesionym znaczeniu naturalnie z uczuciem, głównie ze ‘złością’, por.: pol. *zżółknąć ze złości/zawiści/zazdrości* (Pięcińska 2006, s. 142), *x zzieleniał z zazdrości* (Rejter 2010, s. 79), czes. *zezele-nat závistí* (Oliva 1995, s. 694).

Z wyżej wymienionych przykładów językowych wynika, że anali-zowana *žółč* jako ‘żółtawobrunatna lub żółtozielona wydzielina wą-troby’ jest typowym nośnikiem *n e g a t y w n y c h s t a n ó w e m o - c j o n a l n y c h* z zakresu złości, gniewu, poirytowania, żalu i zmar-twienia. W obu badanych językach (polskim i czeskim) zauważono, że liczne jednostki motywowane są potoczną wiedzą na temat zwią-zku odczuwania gniewu z wydalaniem żółci.

Nieposiadanie żółci, która metaforycznie została przeniesiona na charakter i zachowanie człowieka oznacza, że dana osoba jest ‘spo-kojna, niewybuchowa i niekłótniwa’, por.: czes. *nemít žluč* ‘być spo-kojnym’, *člověk bez žluči* ‘mírný, klidný člověk’, pol. ‘wyciszony, łagodny, spokojny człowiek’, *mít vyoperovaný žlučník*⁹ ‘być osobą spokojną, zrównoważoną i rozważną’ (za: Ouředník 2005, s. 118).

dynamicznej oznaczające ruch w szerz pod ciśnieniem, takie jak: *rozsadzać, roz-pierać, tryskać, wybuchać*. Czasami działania pod ciśnieniem oznaczają również podwyższoną temperaturę płynu lub substancji, która wypełnia pojemnik, co odnaj-dujemy w konstrukcjach: *burzy/kipi/gotuje się žółč/krew* (za: Nowakowska-Kemp-na 1995, s. 153–154).

⁸ Podstawowymi płynami cielesnymi są: krew (*sanguis*), śluz (*phlegma*), żółta (jasna) żółć (*choel*) i czarna żółć (*melos*). Odpowiadają im następujące kolory: czer-wień, biel, żółcień i czerni.

⁹ Por. przeciwstawną sytuację: *být na žlučník* ‘mieć chory woreczek żółciowy’ (Mrhačová, Ponczová 2004, s. 208). Tutaj jednak nie odczuwa się stanu uczuciowego i emocjonalnego. W języku czeskim spotykamy się z procesem uniwerbizacyjnym *žlučník* (dzięki zastosowaniu formantów, co świadczy o fleksyjności tj. elastycz-ności czeszczyzny), a w języku polskim mamy do czynienia z multiwerbizacją, czyli dwusłownym wyrażeniem somatycznym *woreczek żółciowy*. Natomiast w zdaniu *dostal žlučníkový záchvat z rozčilení* (Oliva 1995, s. 699) wyrażane są uczucia pode-nerwowania, czasami furiackiego.

Kiedy w serwisie internetowym Wiadomości24.pl ogłoszono konkurs na najpiękniejsze i najbardziej polskie słowo, a było to w październiku 2007 roku, jedna osoba, uczestnicząca w konkursie zaproponowała słowo *zółć*, uzasadniając wybór tego słowa na blogu internetowym tym, że „jest to jedyne polskie słowo w 100%. Zgadnijcie dlaczego? ... Podoba mi się nie ze względów ideologicznych, ale czysto semantycznych” (za: www.wiadomosci24.pl/blog/wyberamy_najpiekniejsze_polskie_slovo_48371.html-71k-).

Biorąc pod uwagę przeprowadzaną tu polsko-czeską analizę konfrontatywną, warto również nadmienić, że frazeologizm *napoić kogoś zółcią*¹⁰/*octem/trucizną*¹¹/*trującą rośliną*¹²/*piołunem*¹³/*goryczą*¹⁴ ma pochodzenie biblijne i jego struktura leksykalna uwarunkowana jest od rodzaju poszczególnego tłumaczenia. Określenie to pojawia się zarówno w Starym Testamencie, a konkretnie w Psalmie 69,22, jak i w Nowym Testamencie, a to w Ewangeliach Mt 27, 34; 27,48; Mk 15,23; 15,36; Łk 23,36; J 19,29. Znaczenie tego frazemu odzwierciedla stan uczuciowo-emocjonalny i pojmowane jest jako ‘sprawić komuś wielką przykrość, rozgoryczyć kogoś’¹⁵ (Godyń 2006, s. 79).

¹⁰ Por. czeskojęzyczne tłumaczenia *Pisma Świętego* z wyeksponowaną *zółcią*: BK (2009, s. 504), ČEP (2008, s. 565), ČSP (2009, s. 712), B21 (2009, s. 694), SNC (2006, s. 622), PSP (2014, s. 758) oraz polskojęzyczne przekłady biblijne: BG (1962, s. 483), BJW (1599/2000, s. 1100), BBrz (1563/2003, s. 544), BW (2001, s. 634), BPaul (2008, s. 1218), BE (2017, s. 922). Wszystkie wyekscerpowane przykłady dotyczą starotestamentowego Ps 69,22.

¹¹ Natomiast w polskojęzycznym tłumaczeniu *Biblii Tysiąclecia* (BT 1989, s. 631) zamiast *zółci* został użyty ekwiwalent językowy *trucizna*. W czeskojęzycznym tłumaczeniu *Jeruzalémské bible* (JB 2009, s. 962) zamiast *žluče* jest *jed*.

¹² W *Przekładzie Nowego Świata* (PNŚ 1997, s. 769) Świadców Jehowy zamiast *zółci* użyto *trującej rośliny*.

¹³ W *Biblii Poznańskiej* (BP 2012, s. 736) zamiast *zółci* wykorzystano *piołun*.

¹⁴ Ponownie w tłumaczeniu *Biblii Tysiąclecia*, tym razem w Mt 27,34 dochodzi do zamiany terminologicznej, w której zamiast *zółci* pojawia się inny ekwiwalent leksykalny, a konkretnie *gorycz* (ściślej mówiąc wino zaprawione goryczą).

¹⁵ Znajdującym się w ucisku, nędzy i w potrzebie przynoszono zazwyczaj pożywienie, w postaci darowanego chleba. Wrogowie zamiast pożywienia w starotesta-

We współczesnym języku polskim poszczególne frazeologizmy należy rozumieć w następujący sposób: *napoić kogoś żólcia/goryczą*, a także *napoić kogoś octem i żólcia* ‘sprawić komuś (wielką) przykrość’ (Kłosińska, Sobol, Stankiewicz 2005, s. 270), *wylać żólc/gniew/złość na kogoś* ‘wyladować na kimś okazały szal, zdenerwowanie i wściekłość’, *wylać żólc na czyjąś głowę* ‘wyladować na kimś gniew, złość, gorycz’ (WSFZP 2005, s. 644), *żólc się komuś ulala* ‘ktoś pozłościł się, wypowiedział żale, pretensje, wyladował swój gniew’ (Dereń, Polański 2009, s. 693).

W języku czeskim zaś istnieją następujące frazeologizmy z wyeksponowaną żólcia: *vylévat si na někom žluč (zlost) / polévat ho špinou, rozlít žluč, rozlít se v něm žluč* ‘rozhněvat se’, *překypěla mu žluč* ‘rozzuřit se’, *kypí v něm žluč, x je hořký jako žluč* ‘protivný’, *přilévat žluči* ‘množit nenávisť’ (Zaorálek 2000, s. 419).

W *Písmie Świątym* (por. Jr 8,14¹⁶; 9,15¹⁷) była kiedyś znana tzw. *woda żólci* utożsamiana z goryczą i cierpieniem. Ta zapomniana dziś prawie fraza *napoić wodą żólci* czes. *napojit vodou žluči* ma zdecydowanie negatywne znaczenie i oznacza ‘zatrutą wodę’ – czes. ‘otrávenou/jedovatou vodu’.

Na kartach *Pisma Świątego* przedstawiana żólc (a konkretnie żólc z ryby) ma także jedno pozytywne znaczenie. Stosowano ją przy leczeniu chorób oczu¹⁸ (zaćmy i ślepoty). W ten sposób wyleczono biblijnego Tobiasza.

mentowej *Księdze Psalmów* przynoszą truciznę, a zamiast orzeźwiającego napoju – wzmagający pragnienie ocet. Podobnie postępowali nieprzyjaciele Jezusa Chrystusa pod krzyżem na Golgocie (patrz wyżej wymienione lokalizacje wersetowe).

¹⁶ Por. wybiórcze tłumaczenia biblijne: *vodu s žluči* (BO 1417/2009, s. 197), *wodu zlučy* (BD XIV w./2009, s. 196), *vodou-žluči* (PSP 2014, s. 1005), *wodą żólci* (BG 1962, s. 601; BJW 1599/2000, s. 1592), *wodę z żólcia* (BBrz 1563/2003, s. 679).

¹⁷ Analogicznie por. czeskie i polskie przekłady biblijne: *vodu žlučevú* (BO 1417/2009, s. 199), *wodu zlučiwuu* (BD XIV w./2009, s. 198), *vodou-žluči* (PSP 2014, s. 1006), *wodą żólci* (BG 1962, s. 602; BJW 1599/2000, s. 1594), *wodę z żólcia* (BBrz 1563/2003, s. 680).

¹⁸ W tym przypadku przedstawiana żólc może być także symbolem lekarstwa.

Interesująca nas tu żółć znajdująca się w niewielkim woreczku żółciowym o gruszkowatym kształcie jest tak silną substancją, że może spowodować nieodwracalne skutki. W analizowanych językach (czeskim i polskim) pojawia się w charakterze metafory, która jest dobrze skonwencjonalizowana jako ‘zła, mała drobnostka potrafi zniszczyć lub zepsuć dobrą większość’, czego przykładem mogą być frazeologizmy z zakresu frazeologii somatycznej, roślinnej i zwierzęcej oraz artefaktów, por.:

- a) frazeologia somatyczna: *roška žluče celou husu/rybu zkazi* (Bachmannová, Suksov 2007, s. 192), *Kąsek żółci beczkę miodu zepsuje*¹⁹;
- b) frazeologia roślinna: *Jedna prašivka zkazi celou smaženici, Jedno shnilé jabličko může všechny nakazit*;
- c) frazeologia zwierzęca: *Jedna ovce prašivá celé stádo nakazí, Wróbel jest małym ptaszkiem, ale ma wątrobę i żółć* (chińskie przysłowie), *Vrabeč je malý ptáček, ale má srdce i žluč* (chińskie przysłowie), *Pes je malé zvíře, ale má srdce i žluč, I mucha má žółć w sobie* (Świerczyński 2004, s. 299), *Żółć jest mlekiem węża* (osmańskie przysłowie);
- d) frazeologia artefaktów – wytworów ludzkich: *Sud nešvárný, i co do něho vleje, znečistí*.

Wszystkie te przykłady językowe odnoszą się przede wszystkim do cech ludzkich – czyli moralności i obyczajów, w których znaczenie odnosi się do ‘popelnionego błędu’ lub ‘istniejącej wady’, por. *V každém stádě se najde prašivá ovce*.

W badanym materiale mamy także przykłady mówiące o tym, jak we frazeologii jest przedstawiana czynność pisania. Analizowaną czynność pisania (szczególnie w zdenerwowaniu) w celu wywołania u odbiorcy pisma rozdrażnienia, rozgniewania i ziryrowania, możemy wyrazić kolejnymi frazeologizmami, w których jest wyprofilowana negatywnie postrzegana żółć: czes. *psát perem do žluče na-*

¹⁹ Por. kropla goryczy psuje beczkę miodu (Hermann, Syjud 2005, s. 83).

močeným, psát žluči ‘pisać w gniewie z irytacją’, *namáčet pero v žluči, žlučiplné psaní/pohled* (czeska forma przymiotnikowa²⁰), pol. *pisać żółcią*²¹ ‘pisać ze złością i nienawiścią’, *pisać piórem w żółci maczanym, (z)maczać pióro w żółci* ‘pisać z goryczą, żalem, złością i irytacją’, *x-a list byl pelen žólci/jadu* ‘przepelniony poirytowaniem i złością’.

Natomiast brak żółci oznacza: *x jest bez żółci* ‘być życzliwy i pogodny’, *x jest bez żółci w sercu* ‘być spokojnym’, *x jest pozbawiony żółci* ‘być przyjaźnie nastawiony do życia i ludzi’, *robic coś bez żółci* ‘wykonywać coś bez gniewu i złości’, *człowiek bez żółci* ‘człowiek łagodny, nigdy nie wybuchający gniewem’, *powiedziec coś bez żółci* ‘powiedzieć coś spokojnie, bez złości’.

W języku czeskim, chcąc sobie z kogoś zażartować, można użyć określenia: *nemít žluč* ‘být trpělivý’ (Zaorálek 2000, s. 419) ‘być cierpliwym’, *poslat někoho pro holubí žluč* ‘vyvést ho aprilem’ – ‘zrobić sobie z kogoś kawał’ (Zaorálek 2000, s. 719).

Ze śmieszną sytuacją spotykamy się także w czeskim zdaniu: *nevtáhl do sebe žluč*²² = ‘je rozmrzely’ (LP 2000, s. 720) ‘jest zgorzkniały, niezadowolony, w złym humorze, rozdrażniony’.

W języku polskim zamiast wyprofilowanej *żółci* można wyeksponować *żółqdek* w znaczeniu ‘bardzo się gniewać, złościć, irytować’, uzyskując konstrukcję leksykalną *żółqdkować się* (Anusiewicz, SkaWiński 2000, s. 91). W języku czeskim natomiast na wyrażenie takiego stanu spotykamy się z brakiem somatyzmów, por. *zlobit se, rozčilovat se*.

²⁰ Por. także ekspresywną formę adiektywną: *žlučovitý člověk/stařik* ‘naplněný zlobou, nenávistí’ (SSČSČ 2011, s. 1057), czyli ‘vzteklý hysterik’ (Filipec, Daneš, Mejstřík 2005, s. 591) ‘przepelniony złością i nienawiścią’, czyli ‘wściekły hysterik’.

²¹ Na rynku wydawniczym pojawiło się wirtualne pismo – a dokładnie tygodnik pomówień i insynuacji – pod tytułem *Žółc*, znajdujący się pod adresem: <http://zole.blox.pl/html>; <https://joemonster.org/art/7112>. Jest to prawdziwy organ SB – oczywiście, jak podają autorzy *Žółci*, chodzi o skrót – super bohaterów.

²² Dotyczy to sytuacji, kiedy na przykład dziecko obudzi się i płacze. Por. również *nevtáhl do sebe žloutek* ‘počkat, až se uklidní, a přestane se rozčilovat’ – *čekali jsme, až do pana vrchního vlezl žloutek* (za: Zaorálek 2000, s. 720).

Konceptualizowany GNIEW, a zarazem i językowy obraz gniewu w teorii kognitywnej rozpatrywany jest z punktu widzenia jego intensywności. Często w rzeczywistości intensyfikacja gniewu może prowadzić do utraty kontroli nad uczuciami *experientera*, co wyraża się przy odpowiednim zastosowaniu czasowników (*burzyć, wzbierać, gotować, wrzeć, zalewać, poruszać, przewracać, trawić* itp.).

Dla lepszego wyjaśnienia przedmiotowego zagadnienia użyję uproszczonego toku myślenia. Pojemnik z żółcią się napelnia, następnie żółć się jednocześnie podgrzewa, ciśnienie w woreczku żółciowym nieustannie wzrasta i w końcu następuje eksplozja. Co jest w środku, zostaje wyrzucone na zewnątrz. Tym samym, jak podkreśla Nowakowska-Kempna (2000, s. 175), analizowany GNIEW konceptualizowany jest jako coś, co ma granicę i człowiek może znieść taką intensywność GNIEWU, która kończy się wybuchem, po czym traci nad nim kontrolę i ono samo staje się uczuciem stenicznym. Takie stany są dobrze odzwierciedlone w związkach frazeologicznych, które trafnie wskazują znaczące różnice, związane z analizowanym w naszym przypadku polskim i czeskim językowym obrazem świata. Uczucie gniewu rozumiane jest jako pewien proces, który zaczyna się w jakimś określonym momencie, następnie rozwija się i później kończy, co wykazały w tym artykule przeanalizowane przykłady.

GNIEW oddawany jest w polskiej i czeskiej komunikacji językowej poprzez określenia frazeologiczne, w których głównym komponentem jest *żółć* czes. *žluč*, por.: pol. *coś w nim żółć poruszyło* – *něco v něm pohnulo žluč/žluči*, pol. *serce przepelnione żółcią* – *czes. srdce přeplněné žluči*, pol. *żółć wzbiera/gotuje się w nim* – *czes. žluč se v něm zdvihá/bublá*, pol. *z żółcią w sercu* – *czes. se žluči v srdci*, pol. *przepelnić serce żółcią* – *czes. žluč mu srdce přetekla hněvem*, pol. *trawić w sobie żółć* – *czes. trávit/zaživat v sobě žluč*, pol. *zionać żółcią* – *czes. planout nenávisti* [brak somatycznego ekwiwalentu] (Oliwa 1995, s. 668), pol. *opluwać kogoś żółcią* – *czes. poplivávat/plivat žluči*; *očerňovat*, pol. *gdy się człowiek gniewa, żółć mu się ulewa*²³ (za:

²³ Dodatkowo w tym frazeologizmie zachowany jest rym dydaktyczny.

<http://ksabak.republika.pl/powiedz.htm>), pol. *x wylewa żółć na kogoś* – czes. *vylévat si žluč na kom/čem*, pol. *kto ma żółć w ustach, temu wszystko gorzkie*, pol. *kdo má žluč v ústech, tomu je všechno hořké*.

Kończąc nasze rozważania, chciałbym podkreślić, że żółć jest ważna dla każdego człowieka, szczególnie, jeżeli używamy ją w alegorycznym znaczeniu. Przykładem niech będzie jeden aforyzm: *Cała słodycz miłości składa się z gorzkiej żółci i trującego jadu*. Tę mądrą, a zarazem i życiową sentencję wypowiedział renesansowy poeta francuski Maurice Scève, którą przenosimy do kategorii UCZUCIA CZŁOWIEKA²⁴ (za: Dereń, Polański 2009, s. 693).

Sposób na utrapienie z żółcią odnaleźli Finowie w ich doskonale znanych i dobrze przystosowanych saunach: *Finové říkají, že v sauně se utiší hněv, vyprchá žluč a v člověku se rozhostí pohoda [...]. Dle finského přísloví se každý musí chovat v sauně jako v kostele* (za: www.topresort.cz/ujz_sauna.php-22k).

Inne fińskie przysłowie mówi, że *V sauně slzy oschnou a žluč roztaje* (za: www.sportakcent.cz/web_data/index2.php?matrix=ix02_sauny-21k).

Czeskie i polskie przykłady związków frazeologicznych dotyczących wyprofilowanej *żółci* wykazały, że mamy do czynienia zgodnie z podstawowymi kierunkami konceptualizacji uczuć z ucieleśnieniem myśli (por. Lakoff 1987, s. XIV–XV). Myślimy i mówimy metaforami, które są ujęzykowanymi pojęciami. Jeśli metafora oparta na związkach frazeologicznych wyznacza znaczącą część naszego systemu pojęciowego, to opisywane frazeologizmy należeć muszą do centrum systemu leksykalnego ze względu na pełnioną przez nie kapitalną funkcję semantyczną (por. Nowakowska-Kempna 1995, s. 132).

Do określenia gniewu, nienawiści, irytacji, złości i gorzkości itp. były stosowane frazeologizmy, których głównym komponentem leksykalnym była *żółć* (*rozlila se v něm žluč; x je prosáklý žluči; být hořký jako žluč/zeměžluč; pisać piórem maczanym w żółci; żółć się*

²⁴ Materiał ten można zaliczyć do domeny afektywności uczuć w metaforach somatycznych.

w *kimś gotuje; żółć kogoś zalewa*). Na podstawie analizy wyciągnięto trzy istotne wnioski:

- a) ciało (*experientera*) jest pojemnikiem dla fizjologicznych efektów gniewu;
- b) konceptualizacja uczuć jest związana z ucieleśnieniem myśli;
- c) myślimy i mówimy metaforami, które są ujęzykowionymi pojęciami.

Przedmiotem frazeologii są zazwyczaj wyłącznie ustalone porównania, które są „normalizowane” także przez uzus językowy. Mogą być konkretne lub metaforyczne. Trzeba zgodzić się z Kataríną Habovštiakovą i Emą Krošlákou (1996, s. 8), że ustalone porównania frazeologiczne wyrażają tylko podobieństwa, a nie dotyczą jednakowych właściwości porównywanych zjawisk. Każdego przyrównania nie można rozumieć w sposób dosłowny. Przeprowadzona analiza wykazała, że czeski zasób szeroko pojmowanych związków frazeologicznych z komponentem leksykalnym *žółc* wykazuje liczne podobieństwa i zbieżności z językiem polskim (ze względu na typologicznie i genetycznie bliskie pokrewieństwa językowe), chociaż zdarzają się od tej reguły nieliczne odstępstwa.

Skróty

ang.	– wyraz angielski	lac.	– wyraz łaciński
BBrz	– Biblia Brzeska	Lk	– Ewangelia wg św. Łukasza
BD	– Bible d’rážďanská	lot.	– wyraz lotewski
BE	– Biblia Ewangeliczna	Mk	– Ewangelia wg św. Marka
BG	– Biblia Gdańska	Mt	– Ewangelia wg św. Mateusza
białorus.	– wyraz białoruski	niem.	– wyraz niemiecki
BJW	– Biblia Jakuba Wujka	pie.	– wyraz praindoeuropejski
BK	– Bible kralická	PNS	– Przekład Nowego Świata
BO	– Bible olomoucká	pol.	– wyraz polski
BP	– Biblia Poznańska	Ps	– Księga Psalmów
BPaul	– Biblia Paulistów	pslow.	– wyraz prasłowiański
BT	– Biblia Tysiąclecia	PSP	– Pavlíkův studijní překlad
bułg.	– wyraz bułgarski	ros.	– wyraz rosyjski
BW	– Biblia Warszawska	SČFIP	– Slovník české frazeologie a idiomatiky – přirovnání
B21	– Bible 21. století	serb.	– wyraz serbski
chor.	– wyraz chorwacki	słow.	– wyraz słowacki
ČEP	– Český ekumenický překlad		

ČSP	– Český studijní překlad	sloven.	– wyraz słoweński
czes.	– wyraz czeski	SNC	– Slovo na cestu
grec.	– wyraz grecki	SSČSČ	– Slovník současné češtiny. Správně česky
J	– Ewangelia wg św. Jana	ukr.	– wyraz ukraiński
JB	– Jeruzalémská bible	WSFZP	– Wielki słownik frazeologiczny PWN z przysłowiami
Jr	– Księga Jeremiasza		
lit.	– wyraz litewski		
LP	– Lidová rčení 2000		

Literatura

- Anusiewicz Janusz, Skawiński Jacek, 2000, *Słownik polszczyzny potocznej*, Warszawa–Wrocław: PWN.
- Bachmannová Jarmila, Suksov Valentin, 2007, *Jak se to řekne jnde. Česká příslovi a jejich jinojazyčné protějšky*, Praha: Euromedia Group v knižní edici Universum.
- Brückner Aleksander, 1927/1993, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Warszawa: Wiedza Powszechna.
- Dereń Ewa, Polański Edward, 2009, *Słownik języka polskiego z frazeologizmami*, Chorzów: Videograf II.
- Dunaj Bogusław (red.), 2001, *Popularny słownik języka polskiego*, Warszawa: Wilga.
- Filipец Josef, Daneš František, Mejstřík Vladimír (red.), 2005, *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost*, čtvrté vydání, Praha: Academia.
- Čermák František, Hronek Jiří a kol., 2009, *Slovník české frazeologie a idiomatiky – přirovnání*, Praha: Nakladatelství Leda.
- Gawda Barbara, 2018, *Wstęp. Język emocji*, „Annales” 31, nr 4, s. 9–15.
- Godýn Jan, 2006, *Mały słownik biblizmów języka polskiego*, wydanie drugie poprawione, uzup. i rozszerzone, Kraków: Oficyna Wydawnicza Rytm, Warszawa, Towarzystwo Miłośników Języka Polskiego.
- Habovštiaková Katarina, Krošlaková Ema, 1996, *Frazeologický slovník. Človek a príroda vo frazeológii*, Bratislava: Veda Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- Hermann Bernadeta, Syjud Jerzy, 2005, *Księga przysłów*, Chorzów: Videograf Edukacja.
- Kita Małgorzata, Polański Edward, 2002, *Słownik tematyczny języka polskiego*, Warszawa: Wydawnictwo Edukacyjne Grafpunkt.
- Kłosińska Anna, Sobol Elżbieta, Stankiewicz Anna, 2005, *Wielki słownik frazeologiczny PWN z przysłowiami*, Warszawa: PWN.
- Kobielus Stanisław, 2002, *Bestiarium chrześcijańskie. Zwierzęta w symbolice i interpretacji. Starożytność i średniowiecze*, Warszawa: Instytut Wydawniczy Pax.
- Lakoff George, 1987, *Women, Fire and Dangerous Things*, Chicago.

- M a l m o r Izabela, 2010, *Etymologiczny słownik języka polskiego*, wydanie drugie, Warszawa – Bielsko-Biała: Wydawnictwo Szkolne PWN, Park Edukacja.
- M i k o ł a j c z u k Agnieszka, 2001, *Badania porównawcze nazw uczuć (na przykładzie 'gniewu')*, [w:] Irena Vaňková (red.), *Obraz světa v jazyce*, Praha: Karolinum, s. 122–136.
- M o k i e n k o Valerij, W u r m Alfred, 2002, *Česko-ruský frazeologický slovník*, Olomouc: Vydavatelství Univerzity Palackého.
- M r h a č o v á Eva, P o n c z o v á Renata, 2004, *Lidské tělo v české a polské frazeologii a idiomatice. Česko-polský a polsko-český slovník*, Šenov u Ostravy: Nakladatelství Tilia.
- M r h a č o v á Eva, B a l o w s k i Mieczysław, 2009, *Česko-polský frazeologický slovník*, Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, Filozofická fakulta.
- M ü l d n e r - N i e c k o w s k i Piotr, 2003, *Wielki słownik frazeologiczny języka polskiego*, Warszawa: Świat Książki.
- N o w a k o w s k a - K e m p n a Iwona, 1995, *Konceptualizacja uczuć w języku polskim. Prologomena*, Warszawa: Wyższa Szkoła Pedagogiczna Towarzystwa Wiedzy Powszechnej.
- N o w a k o w s k a - K e m p n a Iwona, 2000, *Konceptualizacja uczuć w języku polskim. Część II. Data*, Warszawa: Wyższa Szkoła Pedagogiczna Towarzystwa Wiedzy Powszechnej.
- O l i v a Karel, 1994, *Polsko-český slovník I A–Ó*, Praha: Academia.
- O l i v a Karel, 1995, *Polsko-český slovník II P–Ž*, Praha: Academia.
- O r ł o ś Teresa Zofia (red.), 2009, *Velký česko-polský frazeologický slovník*, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- O u ř e d n í k Patrik, 2005, *Šmirbuch jazyka českého. Slovník nekonvenční češtiny*, Praha: Nakladatelství Paseka.
- P i ę c i ń s k a Anna, 2006, *Co raz wejdzie do głowy – już z niej nie wyleci, czyli frazeologia prosta i przyjemna*, Kraków: TAIWPN Universitas.
- R e j t e r Artur, 2010, *Język a emocje w ujęciu glottodydaktycznym*, [w:] A. Achteлик, M. Kita, J. Tambor (red.), *Sztuka i rzemiosło. Nauczycy Polski i polskiego*, t. 2, Katowice, s. 75–83.
- R e j z e k Jiří, 2001, *Český etymologický slovník*, Voznice: Leda.
- S i a t k o w s k i Janusz, B a s a j Mieczysław, 1991, *Česko-polský slovník*, Praha: Státní pedagogické nakladatelství, Warszawa: Wiedza Powszechna.
- Slovník současné češtiny. Správně česky*, 2011, Brno: Lingea.
- S o b o ł Elżbieta (oprac.), 2008, *Slovník frazeologiczny PWN z Bralczykiem. Edycja specjalna*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Ś w i e r c z y ń s k a Dobroślawa, Ś w i e r c z y ń s k i Andrzej, 2004, *Slovník přísloví w osmiu językach*, Warszawa: PWN.
- T a b a k o w s k a Elżbieta, 1995, *Gramatyka i obrazowanie. Wprowadzenie do językoznawstwa kognitywnego*, Kraków: Oddział PAN.
- Z a o r á l e k Jaroslav, 2000, *Lidová rčení*, Praha: Academia.